

Filozofski sadržaji u časopisu *Kršćanska škola**

DRAŽENKO TOMIĆ

*Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska / Faculty of
Teacher Education, University of Zagreb, Zagreb, Croatia*
drazenko.tomic@ufzg.hr

UDK 1(091)(497.5)"19"

1[050:27](497.5)

141.31

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper

Primljeno / Received: 19. 3. 2026.

Prihvaćeno / Accepted: 2. 4. 2026.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1\(103\).6](https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1(103).6)

Sažetak

Istraživanjem sadržaja časopisa *Kršćanska škola* (Zagreb, 1897. – 1945.) nedvojbeno je utvrđeno da u tom časopisu postoje filozofski sadržaji. Razlog postojanja takvih sadržaja u jednom znanstveno-pedagoškom glasilu jest uvjerenje kako je filozofija temelj pedagogije. Sukladno svjetonazoru suradnika časopisa ovdje se radi o neotomizmu. Utvrđeno je kako su filozofski sadržaji ponaosob u starijim godištima časopisa fragmentirani po različitim apologetskim tekstovima u funkciji obračuna s materijalističkim i protuvjerskim nazorima u kojima su kao autoriteti navađani grčko-rimski mislioci. U prilog rečenom ide već i letimičan pogled na naslove ovdje citirane literature. Časopis ne obiluje člancima koji bi se bavili filozofskim sustavima – prisutnije je izlaganje nauka suradnicima časopisa interesantnih mislilaca. I onako fragmentirana filozofija u međuraču je dodatno reducirana kako zbog slabljenja interesa za apologetski načina izlaganja tako i zbog striktnog stavljanja sadržaja časopisa u katehetske okvire.

Ključne riječi: filozofija, neotomizam, hrvatska periodika, *Kršćanska škola*

* Članak je rezultat istraživanja na projektu *Nove teme u hrvatskoj filozofiji od 1874. do 1945. godine*, IP-2022-10- 5438 koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Uvod

Časopis *Kršćanska škola* (Zagreb, 1897. – 1945.) pokrenut je kao znanstveno-pedagoški časopis, slijednik časopisa *Hrvatski učitelj*.¹ Imajući u vidu među dijelom filozofa i pedagoga druge polovice 19. i početka 20. st. prevladavajuće mišljenje o filozofiji kao »kruni ostalih znanosti«,² odnosno o filozofiji kao temelju pedagogije, pretpostavilo se da je i časopis *Kršćanska škola* u gotovo pola stoljeća svog izlaženja objavljivao i neke filozofske sadržaje. Istraživanje je potvrdilo pretpostavku o postojanju filozofskih tekstova u časopisu, ali pokazalo i to da – ma koliko filozofija proklamirana kao temelj pedagogije – sama filozofija nije ključna sastavnica tog časopisa. U starijim godištim časopisa filozofija se relativno često pojavljuje fragmentirana po različitim apologetskim tekstovima u obračunima s materijalističkim i protuvjerskim nazorima. Rečenom u prilog svjedoči već i površan pogled na popis ovdje citirane literature. Ukazujući na veliku produkciju apologetskih tekstova do Prvog svjetskog rata, Lasman piše da su oni slabo ili uopće nečitani, a pogotovo ne od onih kojima su bili namijenjeni.³

U međuraću se i na ovim prostorima pedagogija etablirala kao samostalna disciplina te se načelno jači naglasak stavlja na metodu podučavanja nego li na sam sadržaj. U tom vremenu i časopis dobiva drukčije poslanje: dok su prema prvotnoj namisli starija godišta časopisa ciljala i na učiteljsku populaciju, u međuraću časopis se ograničava isključivo na katehetske okvire. Tom je ponajviše doprinio Ferdo Heffler (1869. – 1940.) koji na početku prvog uredničkog mandata (1919. – 1921.) piše: »Ne želimo dopisa iz znanstvene teologije, filozofije, filologije i opće pedagogije, ako nijesu od koristi za praktičan katehetski rad«⁴ te slično i na početku drugog uredničkog mandata (1928. – 1936.): »poslije ćemo moći uzeti u pretres i opća pitanja uzgoja, filozofiju, zdravstvo, svjetovnu didaktiku, estetiku, umjetnost i sve ostalo«.⁵ Drugi urednici u međuraću nisu

¹ O časopisu *Kršćanska škola*: Draženko Tomić, »Strukturni i tehnički dosezi časopisa 'Kršćanska škola' (Zagreb, 1897. – 1945.)«, *Hercegovina franciscana* 21/19 (2025) pp. 48–89. Za ovo istraživanje donekle je relevantan i članak: Draženko Tomić, »Liberalizam i liberalna filozofija prema izvješćima časopisa *Kršćanska škola*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 51/2(102) (2025), pp. 399–426.

² Stjepan Butura, »O čitanju knjiga«, *Kršćanska škola* (u nastavku: *KŠ*) 2/17 (1898) pp. 277–279; 2/18 (1898) pp. 292–296; 2/22 (1898) pp. 355–360; 2/24 (1898) pp. 389–392, na p. 389.

³ Franjo Lasman, »Dvoumljenje u vjeri i srednjoškolska mladež«, *KŠ* 19/9–10 (1926) pp. 105–114, na p. 106.

⁴ Ferdo Heffler, »Poruka Uredništva mladoj gg. dopisnicima«, *KŠ* 23/7–8 (1919) pp. 99–100, na p. 100.

⁵ Ferdo Heffler, »Našim prijateljima«, *KŠ* 31/7–8 (1928) pp. 73–74, na p. 74.

toliko neskloni filozofiji, ali svejedno više je prisutna filozofsko odgojna tematika. Za razliku od nekih onodobnih časopisa sličnog usmjerenja,⁶ zanimljivo je istaknuti da, kako se zasad čini, časopis ne obiluje tekstovima koji se bave socijalnom etikom.

Rezultati istraživanja u ovom članku strukturirani su u pet cjelina oko kojih se kreće zanimanje suradnika časopisa *Kršćanska škola*. To su ponajprije fragmenti grčke i rimske filozofije, zatim promoviranje neotomističke filozofije te kritika moderne filozofije i znanosti. Poneki filozofi, posebno onodobni suvremenici, češće su poimence spominjani. Ukazano je na prisutnost recenzija filozofske literature i podataka o filozofskim učilištima. Cjeline o kojima ovdje nije pisano dobrim dijelom se osnivaju na studijama Josipa Marića (1859. – 1924.) i Ante Špoljara (1871. – 1934.): 1) problematiziranje odnosa filozofije i pedagogije, kritike Rousseaua i Herbarta, filozofija odgoja i aksiologija, 2) filozofija morala u njezinoj teorijskoj i praktičnoj pojavnosti, 3) filozofiranje o evolucionizmu i kritika Haeckela, 4) problematiziranje odnosa filozofije i psihologije te psihofizički monizam.

Grčki i rimski filozofi u časopisu Kršćanska škola

Jedan od razloga prisutnosti grčkih, pa i rimskih, filozofa u časopisu *Kršćanska škola* posljedica je klasične izobrazbe većine suradnika u časopisu, njihovog odličnog poznavanja latinskog pa i grčkog jezika, gimnazijskog izučavanja gramatike, poetike i retorike na primjerima latinskih i grčkih klasika.⁷ To je bila uobičajena priprava za studij filozofije i teologije koje su izučavane na latinskom jeziku. Klasična izobrazba, pa i poznavanje klasičnih filozofa, podrazumijevalo je mnogo pretpostavki koje nisu posebno elaborirane, ta svi su razumjeli npr. što Platon misli pod dijalektikom ili Aristotel pod materijom i formom, i slično.

Drugi razlog zašto su stari filozofi spominjani prigodno i zašto je grčko-rimska filozofija fragmentirana može biti posljedica apologetskog načina pisanja suradnika časopisa. Apologete spominju grčke filozofe kad god je potrebno što potvrditi ili osporiti, najčešće bez navođenja mjesta na kojem dotični filozof citirano piše. Platon je do 1918. god. spomenut barem 65 puta i Aristotel barem 57 puta, nerijetko i jedan i drugi u istom (apologetskom) tekstu.

Suradnici časopisa grčke filozofe više su spominjali i za volju okružnice »Aeterni patris« (1879.) koji je u ovim misaonim krugovima rehabilitirao sko-

⁶ Draženko Tomić, »Filozofske teme i discipline u časopisu *Katolički list* (1849. – 1945.)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46/2(92) (2020) pp. 675–800.

⁷ L. Jambrečević, »Isusovačke gimnazije«, *KŠ* 3/1 (1899) pp. 1–5, na p. 1.

lastičku filozofiju (i teologiju) pa onda posljedično i grčku filozofiju. Od 1919. god. Aristotel i Platon jedva da se uopće spominju (izuzev u po jednom članku iz 1938. i 1943. god.). Izostanak *auctoritasa* posljedica je ne samo manjeg interesa za apologetski način pisanja nego i promjene koncepcije uređivanja lista od 1919. god. Uz Platona i Aristotela, spominjan je i Sokrat, doduše rjeđe, najčešće u pedagoško-odgojnim kontekstima kao učitelj, odgojitelj, filozof-eitičar.⁸ Od Rimljana nešto češće je spominjan Ciceron.⁹

Rečeno se može ilustrirati dvama tekstovima. »Ratislav« (Ante Špoljar) propitkujući kazališni repertoar u Zagrebu početkom 20. st. svoju kritiku utemeljuje na sedmoj knjizi Platonovih *Zakona* gdje se zabranjuje izvođenje tragedija i komedija, »tih lakrdija smišljenih kako bi se udovoljilo pohoti za smijehom, kako bi se podražavale i umnažale nerazumne strane ljudskog bića« a čije bi tekstove nadležni trebali temeljito pregledati. »Ratislav« svoju kritiku osnažuje pozivajući se i na Aristotela koji negdje zapisa da se čovjek lako poda onome što mu se sviđa, još i više ako mu se isto zorno predoči.¹⁰ Zoran je primjer i oduži osvrt na zagrebačku učiteljsku skupštinu 1903. god. s čijim tijekom i zaključcima izvjestitelj izgleda nije bio zadovoljan, pa navodeći Pitagorine zasluge i njegovo nasilno skončanje, piše: »Kako je završio svoj divan život onaj idealan muž, koji je izumio t. z. monokord ili glazbeni kanon, koji je izučavao sferiku, gnomoniku, koji obreo posebni geometrijski poučak, nauku o jednadžbi, o prosjeku čunja, muž, koji je bio živa slika čudoredna učenjaka, muž, komu je sama Pitija nadjela ime Pitagora? <...> Nije li sličan udes stigao Sokrata i Aristotela, koji su ipak služili lijepim idealima i narodu svomu osiguravali pravu, trajnu sreću.«¹¹

Grčki pisci, posebice Platon i Aristotel, nerijetko se pojavljuju u obračunima suradnika časopisa s modernom filozofijom, darvinizmom i drugim misaonim pravcima druge polovice 19. i početka 20. st. koji odbacuju katoličku teološko-filozofsku koncepciju. U ovom i sličnim časopisima može se uočiti

⁸ Ante Špoljar, »Bog u uzgoju [prema: A. L. Laroche]«, *KŠ* 8/21 (1904) pp. 321–325; 8/22 (1904) pp. 337–340; 8/23 (1904) pp. 354–359, na p. 322; Miroslav Galović, »Osebina«, *KŠ* 3(12)/1 (1908) pp. 9–10; M. Č., »Ivan Ljudevit Vives, začetnik nove pedagogije«, *KŠ* 9/17 (1905) pp. 258–262; 9/18 (1905) pp. 272–276; 9/19 (1905) pp. 296–300; 9/20 (1905) pp. 314–316; 9/21 (1905) pp. 325–328; 9/22 (1905) pp. 346–349; 9/23 (1905) pp. 355–360, na p. 297.

⁹ ***, »+Josip Juraj Strossmayer«, *KŠ* 9/8 (1905) pp. 113–116; Ante Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, *KŠ* 8/8 (1904) pp. 113–115; 8/9 (1904) pp. 133–136; 8/10 (1904) pp. 146–151; 8/11 (1904) pp. 162–166; 8/12 (1904) pp. 183–186 (Herbart); 8/13 pp. 197–200 (Herbart); 8/14 (1904) pp. 209–213 (Spencer).

¹⁰ Ratislav [Ante Špoljar], »Uzgojna zadaća kazališta«, *KŠ* 6/18 (1902) pp. 283–287.

¹¹ Z., »Mali osvrt [na učiteljsku skupštinu u Zagrebu 8. 7. 1903.]«, *KŠ* 7/19 (1903) pp. 359–361, na p. 359; Špoljar u opsežnom pregledu povijesti pedagogije jedan nastavak posvećuje

zanimljiv paradoks da je sustavnije iznesen nauk mislilaca koji su podvrgnuti kritici, negoli nauk onih s kojima se dotični kritičar načelno slaže. Nepoznati autora 1905. god. piše: »Obadva poganska filozofa, kojima su svijetlile još neke zrake praobjave, kod kojih je bila naravna religija potamnijela, imadu nastupiti kao svjedoci za kršćanske nazore i tako posramiti moderne pogane«. ¹² Slična poruka je i ove konstatacije: »Kada bi Plato i Aristotel natrag došli, te ih sreća nanijela u dvoranu, gdje se predaje filozofija našeg vremena, jedva da bi se začudili, izim možda jedino tome, kako je neznatno napredovala filozofija od dana njihova života kroz tolika stoljeća«. ¹³ Aristotel je istražujući prirodu dokazao izvanprirodna bivsta tvrdi Andelić u svojim antidarvinističkim promišljanjima ¹⁴ te da bi stroga metoda stoičke filozofije omogućila čovjeku ponovno zavladati samim sobom. ¹⁵ Možda je ovakav pristup starovjekovnim filozofima imao na umu neki protestantski pisac kad je ustvrdio da je protestantizam prekinuo obrazovnu vezu sa antičkom kulturom dok je katolicizam čuva. ¹⁶

Poneki suradnici u časopisu, pozivaju se na grčke filozofe onda kad žele ukazati na važnost i kontinuitet predmeta o kojem pišu. Npr., stanoviti »I. B.« pišući o matematici poziva se na Platona koji je slavio matematiku i nazivao je uzorom svih znanosti, na Aristotela koji u njoj nalazi »sredstvo za uzgoj

Pitagori i ubraja ga među »najmilovidnije pojave«. Donosi njegov životopis i nabraja njegove zasluge za znanost. Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, na p. 133; Drugi autor ističe Pitagorine zasluge za matematiku: »Da je već prije Pitagora njegovao u svojoj glasovitoj školi matematiku, razumije se samo po sebi, ta on je sam bio vrstan matematičar, a i filozofski je svoj sistem osnovao na čisto matematičkom temelju.« I. B., »Vrijednost matematike po uzgoj razuma«, *KŠ* 9/1 (1905) pp. 8–11; 9/2 (1905) pp. 18–20; 9/3 (1905) pp. 36–39; 9/5 (1905) pp. 71–73; 9/6 (1905) pp. 89–92, na p. 89.

¹² —e, »Filozofatni tečaj u Saleburgu[!]«, *KŠ* 9/2 (1905) pp. 26–27, na p. 26; Dr. Kiath tvrdi kako je grčka filozofija (u prozi i poeziji) odgajala ondašnje narode: A. Jagić, »Pedagoško-kateketički tečaj u Beču«, *KŠ* 9/5 (1905) pp. 73–76; 9/7 (1905) pp. 104–107; 9/8 (1905) pp. 122–125; 9/9 (1905) pp. 137–140; 9/10 (1905) pp. 151–153, na p. 124.

¹³ M. B., »Unctio Spiritus sancti«, *KŠ* 10/11 (1906) pp. 165–168, na p. 167.

¹⁴ F. Anderlić, »Što nam slabi vjeru?«, *KŠ* 1/7 (1897) pp. 106–108; 1/8 (1897) pp. 118–121; 1/9 (1897) pp. 132–133, na p. 107. Slično i drugdje: Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, pp. 113–115; A. Š. [Ante Špoljar], »Utjecaj Bakona Verulamskoga na razvitak modernih gimnazija«, *KŠ* 7/8 (1903) pp. 149–153; 7/9 (1903) pp. 173–177; 7/10 (1903) pp. 197–199; —e, »Filozofatni tečaj u Saleburgu[!]«, pp. 26–27; L., »Zadaća kršćanskoga uzgojitelja«, *KŠ* 3/7 (1899) pp. 105–109, na p. 107; Slično i o Platonu: ***, »+Josip Juraj Strossmayer«, pp. 113–116; A. M., »Seksualna pedagogika«, *KŠ* 3(12)/2 (1908) pp. 23–26; 3(12)/12–15 (1909) pp. 222–228, na p. 226; Ante Špoljar, »Znanje i krepost«, *KŠ* 9/19 (1905) pp. 292–296, na p. 294.

¹⁵ A. M., »Seksualna pedagogika«, na p. 26.

¹⁶ ***, »Katolicizam prema protestantizmu po sudu sami protestanata«, *KŠ* 4(12)/3–4 (1909) pp. 60–61, na p. 60.

razuma«. ¹⁷ Bosančevo izlaganje o ratu počinje tvrdnjom drevnog filozofa koji je jednom rekao da je rat otac svemu. ¹⁸

Jezgrovite izreke starih (a i drugih) filozofa mogu se u prvom deset-godištu časopisa naći nasumično razbacane po svršetcima stranica. U starijoj periodici »dicta et sententia« služe i popunjavanju praznog ostatka stranice – zbog cijene tiska svaka stranica bila je maksimalno popunjena tekstem. Npr., navedena je rečenica koja se pripisuje Aristotelovu: »Čovjek ne može nikada biti dosta zahvalan Bogu, roditeljima i učiteljima«. ¹⁹ Neki autor u komentaru novoobjavljenih čitanki čudi se kako u njima nema mudrih rečenica, poslovice i zagonetki. ²⁰ U časopisu se pojavljuje i pokoja anegdota iz Sokratovog života. ²¹ Na tematskim kongresima (Salzburg, 1904.) sudionici su imali priliku slušati Platonova i Aristotelova djela na izvornom jeziku. ²²

Kritika grčkih filozofa također je prisutna u časopisu. Kritici nisu izloženi samo materijalisti (atomisti ²³ i drugi) nego i svi oni koji zastupaju suradnicima časopisa neprihvatljive moralne stavove. Manje lijepu stranu starovjekovnog shvaćanja čovjeka kao društvenog bića poput zatumljivanja prava pojedinaca pred interesom države, iznosi Špoljar. ²⁴ Ističe kako grčki filozofi nisu marili za prava robova i žena. ²⁵ Sertić nalazi kako Platon »odobrava ropstvo i tlačjenje barbarskih (negričkih) naroda« i izlaganje bolesne djece, ²⁶ a Marić domeće i preziranje fizičkog rada. ²⁷ Konačno, nije ispuštena iz časopisa misao Francisa Bacona (1561. – 1626.) koji je sve grčke filozofe – izuzev možda nekih pri-

¹⁷ I. B., »Vrijednost matematike po uzgoj razuma«, na p. 89.

¹⁸ Stjepan Bosanac, »Rat i škola«, *KŠ* 20/5–6 (1916) pp. 65–73.

¹⁹ ***, »Aristotel, veliki grčki filozof«, *KŠ* 45/9–10 (1941) p. 145.

²⁰ X., »Uzgojna vrijednost čitanka za pučke škole«, *KŠ* 2/5 (1898) pp. 65–68, na p. 67.

²¹ »N. H.«, »Znatijeljnost«, *KŠ* 47/9–10 (1943) p. 154.

²² —e, »Filozofatni tečaj u Salcburgu[!]«, pp. 26–27.

²³ Ratislav [Ante Špoljar], »Mogućnost uskršnuća tijela u svjetlu prirodnih znanosti. (Protiv antianastatičke bludnje spiritizma kao religiozno-filozofskoga sistema). Napisao Ferdo Heffler, vjeroučitelj u kr. preparandiji i vježbaonici zagrebačkoj«, *KŠ* 6/8 (1902) p. 125; Materijalizam se može pobijati, bez da se zato odbaci atomizam, ali treba razlikovati filozofski atomizam od prirodnoga. Jagić, »Pedagoško-kateketički tečaj u Beču«, na p. 137.

²⁴ Radoslav, »Individualni i socijalni faktor u uzgoju«, *KŠ* 7/3 (1903) pp. 41–43, na p. 42; Josip Marić, »Poganski i kršćanski moral u svjetlu kulturne povijesti«, *KŠ* 20/1–2 (1916) pp. 15–18; Franjo Zelenka, »Marijine kongregacije«, *KŠ* 10/1 (1906) pp. 5–7; 10/2 (1906) pp. 19–24; 10/3 (1906) pp. 44–39; 10/4 (1906) pp. 54–58; 10/6 (1906) pp. 90–92; 10/7 (1906) pp. 104–108; 10/8 (1906) pp. 122–124, na p. 5.

²⁵ Ante Špoljar, »Cijena i snaga kršćanskoga uzgoja«, *KŠ* 7/5 (1903) pp. 81–85; 7/6 (1903) pp. 101–106; 7/7 (1903) pp. 125–131, na p. 101.

²⁶ Nikola Sertić, »Kateheza o temi: Kršćanstvo i ropstvo«, *KŠ* 42/9–10 (1938) pp. 120–126, na p. 122.

²⁷ Marić, »Poganski i kršćanski moral u svjetlu kulturne povijesti«, pp. 15–18.

rodoslovaca – smatrao sofistima: »<...> mudrost je Grka mnogorječna, pa se je izgubila u prepirci za riječ, što se najmanje slaže sa istraživanjem istine«. ²⁸ Onima koji tvrde da se kompletno kršćanstvo može deducirati iz grčke ili rimske filozofije odvraća se: »Zašto onda kršćanstvo nije proisteklo iz helenizma ako se već tamo nalazilo?«. ²⁹

U gotovo pola stoljeća izlaženja časopisa čini se da tek jedan članak sustavno izlaže jedan segment grčke filozofije. Čini to Franjo Šanc (1882. – 1953.) pod vidikom božje providnosti (gdje pod tim podrazumijeva u najširem smislu prihvaćanje božjeg postojanja i njegovu brigu za svijet i čovjeka). Šanc kod pred-sokratika (cca 600. – 450. god.) ne nalazi jasan pojam o bogu koji bi se brinuo za svijet. Ističe tek Pitagoru koji u svojoj etici izgleda pretpostavlja providnost božju zamišljajući boga kao suca o kojem ovisi konačna sudbina ljudske duše. Naprotiv, Sokrat je čini se često isticao to da je bog stvorio svijet, da je svijet uredio i da se brine o njemu. Platona Šanc naziva »klasikom Providnosti Božje« u čijim dijalozima se nalaze svi elementi iz kojih se može sastaviti potpun nauk o providnosti. Platonov nauk Šanc predstavlja na nekoliko stranica i tvrdi kako on svoj vrhunac ima u 10. poglavlju *Zakona* gdje se Platon bavi pitanjem postoji li neko biće/a koji/a upravlja/ju ljudskim životom. Znatan prostor Šanc daje i Aristotelovom elaboriranju providnosti. Upućuje na moguću proturječnost »mlađeg i starijeg« Aristotela. Onaj mlađi, pod utjecajem Platona, priznaje providnost čemu u prilog svjedoče fragmenti dijaloga *O filozofiji*. Pod Jägerovim utjecajem proširilo se shvaćanje da je Aristotel pod starije dane promijenio svoje mišljenje o providnosti, ponajviše pod utjecajem rasprave o tom ima li samo jedan nepokrenuti pokretač ili više njih. Šanc ne prihvaća stav o promjeni Aristotelova nazora o toj temi i donosi neke argumente koji bi upućivali na to da Aristotel nije promijenio sve religiozno stajalište. Nadalje, stoici (308. pr. K. – 529 po. K.) su »divno govorili o Providnosti Božjoj«. Nisu se bavili toliko metafizičkim pitanjima, koliko etičkim (praktičnim) pitanjima vjere i morala. Šanc kod stoika nalazi kontinuitet Platonovih misli o providnosti: »Bog se zove Demiurg, tj. tvorac ili stvoritelj; a njegovo se djelovanje uspoređuje s djelovanjem duše u tijelu ili s ocem u obitelji«. Kod Epikura (341. – 271.) nema smisla govoriti o providnosti kao ni uopće o religiji. Od skeptika Šanc navodi dokaze protiv providnosti. »Ona [filozofija skepticizma] je bila početak sistematske borbe protiv Providnosti.« Ciceron (106. – 43.) prihvaća nazore o providnosti mlađeg Aristotela. Plotin (cca. 205. – 270.) je »filozofiji o Providnosti Božjoj« posvetio dvije knjige treće *Eneade*. Plotinovu (kao i onu Platonovu) raspravu slijedili su mnogi u kasnijim stoljećima pa Šanc podrobno razlaže Plotinovo

²⁸ A. Š., »Utjecaj Bakona Verulamskoga na razvitak modernih gimnazija«, na p. 150.

²⁹ M. S., »'La banqueroute de la science'«, *KŠ* 5/3 (1901) pp. 36–40, na p. 38.

shvaćanje providnosti, ukazujući na tri teme kod Plotina: postoji li providnost, otkud razlika u egzistenciji različitih bića koja su predmet providnosti te kako riješiti prigovore. Prvo (postojanje providnosti) Plotin uzima zdravo za gotovo. O drugom Plotin kaže kako »Logos — Razum« određuje uloge različitih bića. Najviše prostora posvećuje prigovorima, posebno pitanju postojanja zla te poput Aristotela tvrdi da i zlo na svoj način služi najvišem gospodaru (providnosti).³⁰ Kraćom objavom popraćena je novoizišla Šancova knjiga o povijesti grčke i rimske filozofije (1942.). Recenzent nije ulazio u pojedinosti sadržaja knjige, jer je o tom navodno pisano drugdje, nego je istaknuo kako mlađe generacije mogu biti sretni da imaju nova filozofska djela pisana hrvatskim jezikom: »Potrebni su nam filozofski priručnici, školski priručnici, koji bi dobro došli i slušačima filosofie, a još više onima, koji nijesu slušali svu filosofiu na teologiji.«³¹

Neotomizam u časopisu Kršćanska škola

Josip Lang (1857. – 1924.) krajem 19. st. u svom nagovoru o filozofiji i pedagogiji ukazuje na bipolarnost ondašnje filozofije, njezin kršćanski i nekršćanski smjer.³² Pod kršćanskom filozofijom podrazumijeva neotomizam (neoskolastiku). Teologiju i filozofiju Tome Akvinskog (1225. – 1274.) rehabilitirao je Vincenzo Pecci (Lav XIII., 1810. – 1903.) pobudnicom »Aeterni patris« (1879.),³³ a tako i njegovi nasljednici.³⁴ Vodeni načelom »štogod je kršćanski, to je i razložno; i što je doista razložno, to je i kršćanski« filozofiju se stavlja u službu opravdavanja vjerskih tvrdnji (*ancilla theologiae*).³⁵ Tako

³⁰ Franjo Šanc, »Grčka filozofija o Providnosti Božjoj«, *KŠ* 43/7–8 (1939) pp. 102–107; 43/9–10 (1939) pp. 141–145, na p. 102 o Pitagori, na p. 104. o Platonu, na p. 105. o Aristotelu, na p. 141 o stoicima, na p. 142 o skepticima, na p. 143 o Plotinu; U časopisu je objavljena i opsežna recenzija Šancove knjige »Providnost Božja« za koju se uz ostalo kaže kako je »odličan nastavak rada koji se odrazio i u 'Stvoritelju svijeta'«; A. Š., »Dr. Franjo Šanc D. I.: Providnost Božja«, *KŠ* 44/1–2 (1940) pp. 30–32, na p. 32.

³¹ ***, »Dr. Šanc Franjo D. I.: Poviest Filozofije, I. dio: Filozofija starih Grka i Rimljana. Zagreb 1942. Izdanje Knjižnice Života«, *KŠ* 47/3–4 (1943) p. 55.

³² Josip Lang, »Pedagogika prema religiji i filozofiji«, *KŠ* 1/1 (1897) pp. 3–8, na p. 7.

³³ M. S., »Leo XIII i škola«, *KŠ* 1/1 (1898) p. 6; M. Seigerschmied, »Leo XIII. i škola«, *KŠ* 2/1 (1898) pp. 4–7, na p. 5; Mušak, »Vjeronauk kao školski predmet«, *KŠ* 47/1–2 (1943) pp. 1–6, na p. 2.

³⁴ ***, »Pijo X. i studij filozofije«, *KŠ* 8/6 (1904) pp. 95–96; ***, »Papa Pio XI. o potrebi vjerske obuke na sveučilištu«, *KŠ* 30/5–6 (1927) pp. 68–69.

³⁵ Stjepan Čukac, »Humanizam i Crkva katolička«, *KŠ* (14)15/21 (1911) pp. 323–324; O. Gillet, »Odgovornosti odgojitelja«, *KŠ* 17/9 (1913) pp. 136–141, na p. 138; ***, »Ah, kako je teško u školi!«, *KŠ* 20/1–2 (1916) pp. 6–10, na p. 8.

svo apologiziranje suradnika časopisa proizlazi iz predmnijevanog prvenstva teologije pred filozofijom i pred svim znanostima.³⁶

Butora tvrdi kako skolastička filozofija po metodi Tome Akvinskog omogućava pravu filozofiju jer je on eto sakupio zlatna zrna starih poganskih istraživača i bogato blago znanja iz djela duboko naobraženih i visoko prosvjetljenih crkvenih otaca i spojio to u jednu naučnu cjelinu.³⁷ Willmann tvrdi kako se mora proučavati Akvinca i Augustina, no ne smije se napustiti ni Aristotela koji je »ogradio izvor zdravoga razuma«, i nastavlja:

»Tko prati razvoj povjesti filozofije, mora priznati, da je filozofija uvijek zastrašnivala s puta istina, kad se je otimala zakonima Aristotelove logike, zakonima razuma. Aristotelova i Tomina filozofija sadržavaju istinu, a ova je vječna, zato je i njihova filozofija vječna (philosophia perennis)«.³⁸

Villeneuve osnovne principe Akvinčeve filozofije svodi na »opstanak istine, sigurnosti mjerila, sigurnosti mozebitnosti i ograničenost stvari vidljivog svijeta, opstanak Boga, ljudske daše, njezina duhovnost, besmrtnost, sloboda i na koncu opstanak moralnog reda«, dok u njegovim osnovnim načelima Villeneuve ne nalazi »razliku moći i čina, materije i forme, stvorenja i njenog opstanka, supstancije i akcidenata, osobe i naravi mislenog bića«.³⁹

Časopis *Kršćanska škola* s udivljenjem popratni svako populariziranje neotomističke filozofije. O slovenskom filozofskom *Almanahu* (1901.) konstatira se kako je veći dio sveska posvećen kršćanskoj filozofiji.⁴⁰ U recenziji jednog od članaka iz prvog broja *Hrvatske straže* spominje se i kršćanska filozofija te se dodaje: »Filozofija uopće, a kršćanska napose slabo su obrađene u hrv. literaturi; filozofskih rasprava i knjiga nam treba kao ozeblu sunca«.⁴¹ U filozofskim klubovima debatira se o neotomističkoj filozofiji,⁴² studente se potiče na rasprave i »javno znanstveno prepiranje«,⁴³ upućuju se zahtjevi (1900.) da se

³⁶ Gustav Šamšalović, »Utjecaj Crkve na nauku i školstvo srednjega vijeka«, *KŠ* 42/1–2 (1938) pp. 6–12, 42/3–4 (1938) pp. 29–36, na p. 11.

³⁷ Butura, »O čitanju knjiga«, na p. 389.

³⁸ ***, »Pedagoško katehetski tečaj u Beču«, *KŠ* 2(12)/14–15 (1908) pp. 221–224, na p. 222; Slično: Spasoje Fabris, »Opravdanost psihološke metode za pučku školu«, *KŠ* 4(13)/3–4 (1909) 17–19.

³⁹ J. Villeneuve, »Osnovni princip filozofije svetoga Tome«, *KŠ* 45/9–10 (1941) p. 156.

⁴⁰ ***, »Almanah. Spisali slovenski bogoslovci. Uredil Fr. Ks. Grivec«, *KŠ* 5/12 (1901) p. 194.

⁴¹ M. S., »'Hrvatska straža'«, *KŠ* 7/6 (1903) pp. 118–120, na p. 119.

⁴² ***, »Filozofski klub«, *KŠ* 20/3–4 (1916) pp. 59–60.

⁴³ J. L. [Josip Lang?], »Stevan Vasin Popović i Jezuite«, *KŠ* 3/5 (1899) pp. 69–74; 3/6 (1899) pp. 87–91, na p. 88.

na zagrebačkom sveučilištu osnuje katedra za kršćansku filozofiju.⁴⁴ I učitelji se pozivaju slijediti aristotelovsko-skolastičku filozofiju.⁴⁵ Poneki pak ističu da je ta filozofija apstraktna (barem u vjerskoj poduci), da vjersku pouku pretvara u jezikoslovnu poduku,⁴⁶ da gradivo u vjerskim udžbenicima izgleda kao »kakav filozofski sustav«.⁴⁷

Moderna filozofija i znanost u časopisu Kršćanska škola

Suradnici časopisa *Kršćanska škola* nerijetko rabe pojam »moderna filozofija«. U kontekstu ovog časopisa to podrazumijeva ne samo posthegelovske filozofske smjerove. »Moderni« su svi filozofski sustavi nastali od sredine 19. st. To su, tvrde suradnici časopisa, većinom protuvjerski materijalistički sustavi⁴⁸ koji u temelju imaju kantovsku »posvemašnju apatiju prema svemu nadosjetnomu«.⁴⁹ Prisutna je podozrivost prema modernoj filozofiji, štoviše pojedinci ističu da je »veliko zlo« (ponaosob za mlade ljude) upoznati se s tekovinama moderne filozofije. »Veliko zlo« znači otpad od kršćanstva: »Sklonost ga je nagonila da čita filozofske spise, a nesreća je htjela, da se dočepao skeptičkih filozofa i tako se slagalo zlo na zlo, dokle nije dozrio za otpad od kršćanstva«.⁵⁰ U velikoj opasnosti su oni koji »nisu utvrđeni u načelima kršćanske filozofije«.⁵¹

Urednik Gudek 1912. god. od modernih filozofskih sustava izdvaja monizam kao najveću prijetnju kršćanstvu.⁵² Monizam, determinizam, agnosticizam i drugi smjerovi moderne filozofije šire »zbrku pojmova«,⁵³ »sadržavaju, obično neku mješavinu izumljenih i pravih, nesigurnih i dokazanih naturalističkih

⁴⁴ ***, »I. hrvatski katolički sastanak u Zagrebu«, *KŠ* 4/17 (1900) pp. 284–286; Istom, 1901. god. na bogoslovnom fakultetu u Gratzu osnovana je katedra za kršćansku filozofiju i apologetiku. ***, »Reforma bogoslovnih fakulteta u Austriji«, *KŠ* 6/5 (1902) p. 78; Bogoslovni fakultet u Zagrebu dobio je 1918. god. katedru za filozofsko-teološku propedeutiku. ***, »Bogoslovski fakultet u Zagrebu«, *KŠ* 22/6–7 (1918) p. 124.

⁴⁵ ***, »Dušoslovlje u uzgoju i nastavi«, *KŠ* 7/2 (1903) pp. 21–23, na p. 22.

⁴⁶ ***, »Uputa Franciska Spiraga u predavanje biblije[!] i katekizma«, *KŠ* 8/15 (1904) pp. 225–230; 8/16 (1904) pp. 241–247, na p. 230.

⁴⁷ Jagić, »Pedagoško-kateketički tečaj u Beču«, na p. 123.

⁴⁸ ***, »Zar je kršćanstvo protiv napretka?«, *KŠ* 5/6 (1901) pp. 94–95, na p. 95; ***, »Liječnici u Franceskoj vjeruju«, *KŠ* 30/3–4 (1927) pp. 41–42.

⁴⁹ Lasman, »Dvoulmljenje u vjeri i srednjoškolska mladež«, na p. 106.

⁵⁰ ***, »Teška odgovornost odgojitelja«, *KŠ* 5/12 (1901) pp. 189–190, na p. 189.

⁵¹ ***, »Gabrijel Compayré: Intelektualni i moralni razvitak djeteta. Prevela Jelica Belović-Bernadzikowska. Zagreb 1903.«, *KŠ* 8/6 (1904) pp. 93–94, na p. 93.

⁵² Dinko Gudek, »Naš dalji rad«, *KŠ* 16/1 (1912) pp. 1–4, na p. 1; Dinko Gudek, »Čitaocima na svršetku godine«, *KŠ* 16/10 (1912) pp. 225–226, na p. 225.

⁵³ ***, »Psihologija od Dra. Josipa Stadlera. Sarajevo 1910. Naklada kaptola Vrhbosanskoga«, *KŠ* 14/13–14 (1911) p. 218.

izreka«. ⁵⁴ Zapostavljajući »strogi i disciplinirani način mišljenja (silogizam)«⁵⁵ te su »na polju logičnoga mišljenja u najviše slučajeva došljaci«. ⁵⁶ Zar takvi mogu stajati nasuprot autoritetu Platona, Aristotela, Augustina, Tome Akvinskoga, Kopernika, Kepplera, Newtona, Kartezija, Leibnitza, Oliviera, Pasteura i drugih, pita se Špoljar.⁵⁷ Primjer rečenog je analiza pojma *idealizam*. Ta riječ postala je ona »iza koje možemo svašta tražiti, a ništa ne naći«. Primjerak promašenog korištenja pojma *idealizam* su djela Malvide von Meysenbug (1816. – 1903.): »riječ idealizam postala [je] tako tračerska, te joj je neugodno u blizinu doći. Takav je tobožnji idealizam pravo leglo propasti, koja se na našu kulturu izasula«. ⁵⁸ Traži se »znanost bez filozofije, fizika bez metafizike, etika bez morala«, domeće neki suradnik.⁵⁹ Popularizacija moderne filozofije je tek umnažanje zabluda.⁶⁰ Butura pita: »Kao da će postolari i krojači biti bolje zanatlije, budu li što čuli a ne budu razumjeli o idejama Platona — o substanciji Spinoze, ili o idealizmu Schellinga«. ⁶¹ Paranoičnom propitivanju svih suvremenih misaonih pravaca sigurno su doprinijele i papinske okružnice (npr. »Pascendi Dominici gregis«, Pio X., 1907.) koje nutkaju podložnike da se ne daju »zavesti zamkama neke nove i lažne filozofije« pretežno modernizma, agnosticizma i imanentizma.⁶² Potaknuti i ohrabreni suradnici časopisa »poput Davida s praćom i pouzdanjem u Boga svojega silaze vješti junaci s perom i temeljitim svojim razlozima na mejdan protiv diva novije sofistike, da dokažu istinu a pobiju laž«. ⁶³

⁵⁴ Butura, »O čitanju knjiga«, na p. 294.

⁵⁵ ***, »Hrvatska Straža'. God. V. sv. VI«, *KŠ* 2(12)/9–10 (1908) pp. 157; ***, »Učiteljstvo i sveučilište«, *KŠ* 9/19 (1905) p. 304.

⁵⁶ Viktor Kathrein, »Od ateizma k anarhizmu«, *KŠ* 11/1 (1907) pp. 8–13; 11/2 (1907) pp. 21–25; 11/3 (1907) pp. 40–43; 11/4 (1907) pp. 56–59; 11/6 (1907) pp. 89–93; 11/7 (1907) pp. 106–109; 11/8 (1907) pp. 121–125; 11/9 (1907) pp. 139–142; 12/1 (1908) pp. 9–13; 12/2 (1908) pp. 25–28; 2(12)/3 (1908) pp. 44–47; 2(12)/6–7–8 (1908) pp. 112(12)0; 2(12)/9–10 (1908) pp. 149–153; 2(12)/11–12 (1908) pp. 178–187; 2(12)/13 (1908) pp. 201–204, na p. 41–42, na p. 1907, 6–7–8, 112–120; Štampano kao zasebna knjižica: Viktor Kathrein, *Od ateizma k anarhizmu*, Zagreb 1908.

⁵⁷ Ante Špoljar, »Štovanje Presvete Bogorodice i mladež«, *KŠ* 7/17 (1903) pp. 328–331; 7/18 (1903) pp. 341–345, na p. 342.

⁵⁸ P–a, »Jasni pojmovi, siguran put«, *KŠ* 5/22 (1901) pp. 347–349, na p. 349.

⁵⁹ ***, »Izobražavanje uma«, *KŠ* 14/17–18 (1911) pp. 259–265, na p. 264.

⁶⁰ —e, »Filozofatni tečaj u Salcburgu[!]«, na p. 26.

⁶¹ Butura, »O čitanju knjiga«, na p. 294.

⁶² ***, »Sv. Otac papa Pio X. o obučavanju u vjeri«, *KŠ* 7/23 (1903) pp. 430–431, na p. 430; ***, »Modernizam. Enciklika Pascendi u formi katehizma[!]«, *KŠ* 2(12)/19 (1908) pp. 291–294; 3(12)/1 (1908) pp. 11–14, na p. 293.

⁶³ M., »[‘Fede e scienza’, knjige nakladničke kuće Pustet]«, *KŠ* 7/8 (1903) p. 167.

Još početkom 20. st. dio suradnika časopisa problematizira znanstvenu metodu i piše o tradicionalnoj izobrazbi u jeziku.⁶⁴ Piše se, doduše, i o suvremenoj znanstvenoj metodi koja se osniva na opažajnom upoznavanju prirode. Na tom području istaknut je doprinos Francisa Bacona (1561. – 1626.). Špoljar piše kako Bacon stavlja naglasak na uspoređivanje činjenica čime se dolazi do zakona (aksioma, načela); na indukciju kao jedinu prihvatljivu metodu, dok se dedukcija koristi ukoliko vodi od aksioma k pokusu; opći pojmovi su samo riječi kojima ne odgovara ništa objektivno.⁶⁵ Na temelju tog pristupa odbacuje se kao neprikladna logičko-sintetička metoda podučavanja koja ide od općeg k posebnom, od apstraktnog prema konkretnom, od višeg pojma prema nižem, od pravila k primjeru, od uzroka k posljedici.⁶⁶

Znanost je ta koja je mnoge odvojila od vjere, uvjereni su suradnici u časopisu, i to znatno više nego li svi bezbožni filozofi. Iz postavke o postojanju svijeta prema njegovim imanentnim zakonima izvodi se prirodoznanstveni ateizam.⁶⁷ Utoliko ukoliko nisu došli do (neosjetnog) temelja stvarnosti, suvremeni mislioci su površni, piše Špoljar: »Kukavni su većinom oni mislitelji, kojima je tobožnja znanost postala vjerom. Srknuli su samo na površini izvora znanosti i tih par kapi tako ih je omamilo i nadulo, te dolaze samo do nejasnih pojmova i zabluda«. ⁶⁸ Znanstveni ateizam vlada u visokom školstvu gdje se podučava »<...> bezvjerska filozofija Herberta Spencera, Stuarta Milla i Augusta Comte-a, te gospoda profesori više vremena na to potroše, da pozitivizam i drugih protuha tolicke nauke tumače, nego drugo korisno znanje«. ⁶⁹ Mladi koji dođu na sveučilište, tvrdi Auracher, ubrzo promijene svoja djetinja uvjerenja. Tom je kriva znanost koja širi duh bezvjerja: »Samovoljno umovanje bez stalnih načela otrovalo je znanost i razdijelilo ju od crkve. Ovaki novotari emancipirali su znanost od crkve, a nasuprot [tom] historija i filozofija dokazuje uzajamnu

⁶⁴ Čukac, »Humanizam i Crkva katolička«, pp. 323–324.

⁶⁵ A. Š., »Utjecaj Bakona Verulamskoga na razvitak modernih gimnazija«, na p. 149; ***, »Nekoliko misli o psihološkoj metodi u obuci o nauci vjere«, *KŠ* 9/11 (1905) pp. 161–163; 9/12 (1905) pp. 177–179; 9/13 (1905) pp. 193–195; 9/14 (1905) pp. 209–212, na p. 162.

⁶⁶ Ferdo Heffler, »Katehitička metodika«, *KŠ* 7/1 (1903) pp. 9–15; 7/2 (1903) pp. 27–33; 7/3 (1903) pp. 44–51; 7/4 (1903) pp. 66–72; 7/5 (1903) pp. 85–90; 7/6 (1903) pp. 106–113; 7/7 (1903) pp. 131–136; 7/8 (1903) pp. 153–162; 7/9 (1903) pp. 177–184; 7/10 (1903) pp. 199–212; 7/12 (1903) pp. 247–249. Primjeri za razlaganje: 7/15 (1903) pp. 298–300; 7/16 (1903) pp. 310–314; 7/17 (1903) pp. 325–328; 7/18 (1903) pp. 340–341, na p. 85.

⁶⁷ ***, »Liječnici u Franceskoj vjeruju«, pp. 41–42.

⁶⁸ Špoljar, »Štovanje Presvete Bogorodice i mladež«, na p. 343; Slično Bresztyenszky: Laicus, »+Dr. Aleksandar Bresztyenszky«, *KŠ* 8/10 (1904) pp. 145–146, na p. 146; I drugi: ***, »Kraljevska riječ o znanosti [Oskar II.]«, *KŠ* 1/20 (1897) p. 328.

⁶⁹ ***, »Stanje školstva u Meksiku«, *KŠ* 5/17 (1901) pp. 273–275, na p. 274.

svezu među jednom i drugom.«⁷⁰ Prirodnoznanstveni ateizam počeo se u 18. st. širiti i u Hrvatskoj, piše Špoljar, razmahivao se u 19. i još više u 20. st. i to ponajviše na sveučilištu i u Jugoslavenskoj akademiji, zatim i u socijaldemokratskim strankama i nekim tiskovinama.⁷¹

Individualizam i anarhizam logička su posljedica prirodnoznanstvenog ateizma.⁷² Marić piše kako ateizam: »Rađa zdvojnošću, jer se osim u 'Sebe' i tjelesnog užitka ne vjeruje ni u Boga, ni u ljude, ni u dužnosti, ni u što.«⁷³ Zagoda piše: »Ako nema istine nema prava, ako nema prava nema ni krivice, ergo tada može jači postupati kao gorila.«⁷⁴ Ateizam potkopava ćudoređe inzistirajući na tom da se moralnost mora osnovati na sebi samoj i da ne treba »štaka straha i nade«, piše u prijevodu studije Viktora Cathreina (1845. – 1931.) o ateizmu i anarhizmu.⁷⁵ Sve više pojedinaca »podliježe nećudorednome truležu, kojim sve okužuju, do čega dođu.«⁷⁶

Istaknuti (filozofi) pojedinci u časopisu Kršćanska škola

U životopisima koji su objavljivani u časopisu, nerijetko se kao neki kuriozitet spominje da je dotični studirao filozofiju. Npr. u životopisu pedagoga Giovanni Antonio Rayneri (1810. – 1867.) velika se važnost daje njegovoj filozofskoj naobrazbi.⁷⁷ Ante Špoljar u člancima spominje različite mislilace, npr. Descartes, Erazmo Roterdamski, Fenelon, Fichte, Pierre Fourier, Adophe Garniere, Herbart, Hobbes, Hume, Komenski, Leibniz, Locke, Malebranche, Overberg, Pascal, Platon, Ratke, Schiller, Sokrat, Spinoza, Volkmar Stoy, Toma Akvinski, Voltaire, Waitz, Wigel, Ziller i drugi.⁷⁸ Kathrein u članku »Od ateiz-

⁷⁰ P., »Katoličko sveučilište u Solnogradu«, *KŠ* 2/4 (1898) p. 62–63.

⁷¹ Špoljar, »Bog u uzgoju [prema: A. L. Laroche]«, na p. 321; ***, »Škole u Italiji«, *KŠ* 10/6 (1906) pp. 96.

⁷² Kathrein, »Od ateizma k anarhizmu«, Špoljar, »Bog u uzgoju [prema: A. L. Laroche]«, na p. 321.

⁷³ Josip Marić, »Odgovornost«, *KŠ* 10/6 (1906) pp. 86–90, na p. 87.

⁷⁴ F. Zagoda, »Specijalna dogmatika u srednjim školama«, *KŠ* 11/6 (1907) pp. 83–85; 11/7 (1907) pp. 99–102; 11/8 (1907) pp. 116–118, na p. 86.

⁷⁵ Kathrein, »Od ateizma k anarhizmu«, na p. 183.

⁷⁶ Josip d' Immaculata, »Po njihovim plodovima ćete ih raspoznati«, *KŠ* 3/12 (1899) pp. 190–193, na p. 191; M. Č., »Ivan Ljudevit Vives, začetnik nove pedagogije«, na p. 273; J. Lang, »Felix Dupanloup«, *KŠ* 4 (1900) pp. 113–117, na p. 117.

⁷⁷ Vodio je katedru filozofije u gradu Carmagnola. Revno je proučavao filozofiju i oduševio se djelom Antonia Rosminia (1797. – 1855.) *Nuovo saggio sull'origine delle idee* (1830.). J. Lang, »Ivan Antonije Rayneri«, *KŠ* 3/22 (1899) pp. 345–349, na p. 346.

⁷⁸ Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, na pp. 133–136; Špoljar, »Bog u uzgoju [prema: A. L. Laroche]«, na p. 324; Špoljar, »Znanje i krepost«, pp. 292–296.

ma k anarhizmu« spominje značajan broj suvremenih mislilaca te u nekoliko rečenica iznosi njihov nauk i kritiku, npr. August Döring (1834. – 1912.), Emil Heinrich du Bois-Reymond (1818. – 1896.), Georg von Gizycki (1851. – 1895.), Ferdinand Johann Gottlieb Lassalle (1825. – 1864.), Adolf Lasson (1832. – 1917.), Karl Marx (1818. – 1883.), Friedrich Paulsen (1846. – 1908.), Eduard Zeller (1814. – 1908.). U različitim kontekstima kod drugih suradnika spomenuti su i drugi mislioci (ovdje ih se navodi bez mjesta gdje su spomenuti): Albert Veliki, Aurelije Augustin, Jacques-Bénigne Bossuet (1627. – 1704.), François-René de Chateaubriand (1768. – 1848.), Stjepan Hartman (1854. – 1908.), Friedrich Dittes (1829. – 1896.), Erazmo Roterdamski, Haeckel (opširno), Jan Amos Komenski, Locke, Franjo Marković, Nietzsche (opširno), Pascal, Friedrich Paulsen, Schopenhauer, Seneka, Josip Stadler, Wilhelm Wundt, Ruder Bošković, Dmitry Sergejevič Merezhkovsky (1865. – 1941.), Tommaso Pendola (1800. – 1883.), konvertite Grigory Grum-Grshimailo (1860. – 1936.), Anton Günther (1783. – 1863.), Aristide Stefani, Ernst Meumann (1862. – 1915.) i drugi. U nastavku abecedno su navedeni neki pojedinci koji su češće bili predmet pisanja suradnika u časopisu *Kršćanska škola*. Neki od njih su prigodno spominjani i u drugim prilikama, npr. Otto Willmann koji se redovito pojavljuje u izvješćima s kongresa održanih prije Prvog svjetskog rata.

Hrvatski filozof, pjesnik i pedagog Đuro Arnold (1853. – 1941.) je 1899. god. prigodom proslave 25. oblj. postojanja zagrebačkog sveučilišta primio »znakove najviše akademijske časti«, izvješteno je u časopisu. Tom prigodom o Arnoldu piše: »Mi znamo za veliku učenost, kršćansko mišljenje i patriotizam velemožnoga gosp. I zato se vrlo radujemo njegovom imenovanju, jer se nadamo, da će pod njegovom egidom u mnogom krenuti na bolje.«⁷⁹ Časopis je popratio Arnoldovo izabiranje za redovitog člana akademije u Zagrebu (1899.)⁸⁰ kao i raspravu o estetskoj svijesti u Arnoldovoj psihologiji.⁸¹ Kao uglavnom dobar udžbenik spomenuta je Arnoldova »Psihologija za srednja učilišta«.⁸² U osvrtu na Matičevićevo pisanje o Arnoldu, Heffler tvrdi kako Matičević sagledava cjelokupnu Arnoldovu veličinu, i kao filozofa i kao pedagoga.⁸³ Popraćena je 60. oblj. prve promocije na filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (17. 7. 1880.), ona Đure Arnolda, o čem 1940. god. piše: »I Đuro Arnold se uzdizao u nebeske visine mišlju i srcem i tu je našao rješenje svih životnih problema i svoj izraziti kršćanski nazor.«⁸⁴

⁷⁹ ***, »Dvadeset i pet godišnjica hrvatskoga sveučilišta«, *KŠ* 3/20 (1899) p. 325.

⁸⁰ ***, »Svečana sjednica akademije«, *KŠ* 3/24 (1899) p. 401.

⁸¹ L. J., »Religija i lijepa knjiga«, *KŠ* 4/22(1900) pp. 360–362, na p. 361.

⁸² ***, »Zimmermannova 'Psihologija'«, *KŠ* 30/7–8 (1927) pp. 93–95.

⁸³ —ff— [Ferdo Heffler], »Dr. Stjepan Matičević«, *KŠ* 39/4 (1935) pp. 48.

⁸⁴ Kramar, »Jedan rijetki dijamantni jubilej (17–VII–1940.)«, *KŠ* 44/7–9 (1940) p. 140.

Engleski filozof, pravnik i državnik Francis Bacon (1561. – 1626.) dobio je u časopisu jedan od najopsežnijih životopisa i studiju utjecaja na shvaćanje moderne znanstvene metode, obrazovanje, na (kasniju) pedagogiju i metodiku. Bacon, kako ga interpretira Špoljar, tvrdi da je uzrok stvari mehanička nužnost. Fiziku treba tumačiti fizičkim uzrocima, a pitanje o tzv. zadnjim uzrocima spada u metafiziku. Zadaća etike je proniknuti u čovjekov čuvstveni život. Čovjeka treba promatrati kao produkt prirode i povijesti.⁸⁵ Umjesto knjiga valja proučavati prirodu, »mjesto apstraktnih, riječima izraženih obličaka ima zapremati opažanje ili iskustvo«. Špoljar Bacona označava kao oca naturalizma i utilitarizma s jakim utjecajem na Hobbesa, Lockeja, Berkeleyja i Humea.⁸⁶ Schneider nabrāja Baconove zasluge te zaključuje kako je njegovu induktivno-analitičku metodu Jan Ámos Komenský (1592. – 1670.) implementirao u nastavu.⁸⁷ Špoljar piše kako je upravo Bacon indirektno doveo do odvajanja vjere od znanosti⁸⁸ te ocrtava (nimalo pohvalne) Baconove moralne odlike: »Jadna li svijeta, kad mu ovakvi beznačajnici moraju biti svjetlonoše! Zašto toliki veliki duhovi i svijetli umovi zapadaju u toliki moralni kal? Imadu oštar um, ali nemaju izglađena srca ni očeličene volje«. ⁸⁹ Bacona spominju i drugi autori.⁹⁰

Hrvatski filozof i teolog Antun Bauer (1856. – 1937.) ponajprije je spomenut kao onaj koji je 1887. god. promoviran u profesora bogoslovske filozofije i opće dogmatike na zagrebačkom sveučilištu.⁹¹ Izvješteno je o tom da je izabran 1899. god. za redovitog člana JAZU u Zagrebu.⁹² Povodom smrti u časopisu je objavljen Lachov članak o Baueru kao filozofu gdje ovaj uvodno piše da je Bauer »još kao đak osjećao u sebi veliku želju i ljubav za filozofiju« a zaključno tvrdi da je Bauerov kasniji filozofski angažman »postavio čvrste i trajne temelje hrvatske skolastičke literature, na kojima njegovi nasljednici

⁸⁵ A. Š., »Utjecaj Bakona Verulamskog na razvitak modernih gimnazija«, na p. 176.

⁸⁶ Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, na p. 147.

⁸⁷ Josip Schneider, »Zornost u zemljopisnoj obuci«, *KŠ* 8/14 (1904) pp. 219–221; 8/15 (1904) pp. 235–239; 8/16 (1904) pp. 251–253; 8/17 (1904) pp. 266–269; 8/18 (1904) pp. 281–286; 8/19 (1904) pp. 298–301; 8/20 (1904) pp. 314–317; 8/21 (1904) pp. 329–333; 8/22 (1904) pp. 343–346; 9/12 pp. 187–189; 9/13 pp. 203–205; 9/14 pp. 220–221; 9/15 pp. 230–237; 9/16 pp. 247–252; 9/17 pp. 263–269; 9/20 pp. 316–318; 9/21 pp. 331–333; 9/23 pp. 363–366; 11/5 (1907) pp. 68–70; 11/6 (1907) pp. 83–85; 11/7 (1907) pp. 102–106; 11/8 (1907) pp. 118–121; 11/9 (1907) pp. 133–136; 11/10 (1907) pp. 153–155; 11/12 (1907) pp. 188–189, na p. 236.

⁸⁸ Špoljar, »Štovanje Presvete Bogorodice i mladež«, na p. 342.

⁸⁹ Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, na p. 147.

⁹⁰ M. Č., »Ivan Ljudevit Vives, začetnik nove pedagogije«, na p. 296; Špoljar, »Bog u uzgoju [prema: A. L. Laroche]«, na p. 324.

⁹¹ ***, »Dr. Ante Bauer«, *KŠ* 14/9–10 (1911) pp. 129–130., na p. 129.

⁹² ***, »Svečana sjednica akademije«, p. 401.

izgrađuju dalje zgradu neoskolastičke filozofije«. ⁹³ Lach »u krupnim potezima« recenzira neke važnije Bauerove rasprave: »Područje materijalizma« (1889.), »Odgovor na antikritiku dra. Šuleka« (1890.), »Vječni i nepromjenjivi prirodni zakoni i čudesa« (1890.), »Naravno bogoslovlje« (1892.), »Opća metafizika ili Ontologija« (1894.), »O metafizičkom sustavu Wundtovu« (1897.).

Hrvatski filozof Albert Bazala (1877. – 1947.) objavio je članak u časopisu *Omladina* (1918.) koji je bio predmet više osvrta u različitim hrvatskim glasilima, pa i u *Kršćanskoj školi*. Odgovor *Kršćanskoj školi* Bazala je objavio u časopisu »Hrvatska njiva«. Sa strane *Kršćanske škole* u raspravu se dužim apologetskim osvrtom uključio Ferdo Heffler, ⁹⁴ a onda i samo uredništvo *Kršćanske škole*. Među ostalim, uredništvo Bazalu podsjeća na njegovu anti-modernističku raspravu iz 1904. god. koju je u nastavcima objavio u (katoličkom) dnevniku *Hrvatstvo* pod naslovom »'Moderni' i narodna književnost«. Uredništvo konstatira: »Da je tada izlazila 'Hrv. Njiva', mi smo više nego uvjereni, da poštovano ime g. dra. A. Be. ne bi bilo potpisano ni pod jednim člankom njezinim«. Odbacuje se Bazalin prigovor uredništvu da je ustvrdilo kako je Bazalin članak »Osnovi nazora o životu« prijevod neke njemačke radnje (»jer mi toga nijesmo tvrdili, što više mi izriječkom velimo, da u to ne možemo vjerovati«). Bazala se uredništvu narugao tvrdeći »da će u buduće pisati samo u stilu *dječje filozofije*«, jer uredništvo upravo takvu filozofiju servira svojim čitateljima. Aludirao je na neki člancić u *Kršćanskoj školi* pod naslovom »Dijete filozof«. ⁹⁵ Sličnim tonom i o Bazalinom istupu na skupštini srednjoškolskih profesora u Zagrebu 1918. god. ⁹⁶

Talijanski filozof Augusto Conti (1822. – 1905.) rado je spominjan u prvim godištim časopisa kao »nadaleko poznat kao oštrouman filozof i veliki preporoditelj filozofije«. ⁹⁷ Lang u časopisu donosi njegov opsežan životopis gdje uz ostalo piše kako Conti u filozofiji »<...> pretresuje mudrost starih glasovitih pogana, tuj filozofiju svetih otaca, a osobito mudrost najvećeg filozofa kršč. vijeka — sv. Tome Aqu.; ispituje i filozofiju novijih vijekova <...> Svoje pako filozofske misli zaodijeva Conti u dostojno talijansko ruho: ljepota jezika

⁹³ Josip Lach, »Dr. Antun Bauer kao filozof«, *KŠ* 41/7–8 (1937) pp. 89–92, na p. 92; Josip Lach, »Dr. Antun Bauer kao filozof. [Opaska]«, *KŠ* 41/9–10 (1937) p. 119.

⁹⁴ — ff — [Ferdo Heffler], »I moje osvrtnje na pisanje dra A. B. u 'Omladini'«, *KŠ* 22/3–5 (1918) pp. 43–46, na p. 46.

⁹⁵ Uredništvo »Kršć. Škole«, »'Hrvatska Njiva' i 'Kršćanska Škola'«, *KŠ* 22/3–5 (1918) pp. 79–83, na p. 83.

⁹⁶ Uredništvo »Kršćanske Škole«, »Redovna godišnja skupština društva srednjošk. profesora u Zagrebu [7. 7. 1918.]«, 22/6-7 (1918) pp. 121-123.

⁹⁷ M., »Najnovije Contievo djelo«, *KŠ* 1/2 (1897) pp. 29–31.

ne samo da zaslađuje mučnu nauku filozofijsku, nego te mjestimice upravo začarava«. ⁹⁸ U časopisu se može pronaći i Contijev smrtopis. ⁹⁹

Njemački filozof i pedagog Friedrich Wilhelm Foerster (1869. – 1966.) pobudio je pozornost časopisa prilikom jednogodišnjeg predavanja na bečkom sveučilištu ak. god. 1913./14.: »Historija bečke univerze ne pamti, da je ikada, koji profesor imao toliko slušatelja koliko Foerster«, piše Popović u opširnom prilogu o Foersteru gdje donosi i Foersterov životopis te iscrpan osvrt na njegovu kasniju produkciju u kojoj se nazirala religiozna konverzija. Uz ostalo Popović ovako interpretira Foerstera: »Moderni individualizam u intelektualnom i etičkom području predočuje se u štetnosti za čudoredni život. <...> On [Foerster] drži, da je samo religijom moguće da se obrazuje pravi karakter, jer se u posljednje vrijeme na mladim ljudima, odgojenim bez religijske podloge, opaža, da socialni[!] moral nije dostatan, da zadovolji narav <...>«. ¹⁰⁰ Popraćene su neugodnosti koje je Foerster imao na minhenskom sveučilištu »poradi njegova objektivnoga a znanstvenoga 'istupa' ne samo sa katedre, nego i u javnim listovima protiv njemačke megalomanije, tako te mu se [privremeno] i zabranilo predavanje«. ¹⁰¹ Među rijetkim knjigama na njemačkom jeziku koje su popraćene u časopisu poslije 1919. god. svoje mjesto našla je Foersterova knjiga *Christus und das menschliche Leben* (1922.), gdje o njoj piše: »Knjiga je prava apologija kršćanskih istina protivu modernog neznaboštva. Jezik je pun poesije i ide iz srca. Sadržaj je knjige pretežito etičan, a samo malen dio je dogmatičan«. ¹⁰²

Hrvatski filozof i pedagog Stjepan Matičević (1880. – 1940.) objavio je u časopisu *Kršćanska škola* četiri veća priloga (1923., 1924., 1925. i 1928.) i recenzije knjiga. U osvrtu na Matičevićevo djelo *Zur Problematik der Erziehungsfunktion und einer Wissenschaft davon*, Heffler stavlja naglasak na Matičevićevo shvaćanje pedagogije: »Pedagogika je autonomna, čista, teorijski fundirana (normativna) znanost, koja se naslanja na brojne pomoćne znanosti i to prije svega na psihologiju i filozofiju«. ¹⁰³ U opsežnom smrtopisu Kramar uz ostalo navodi kako Matičević sintetizira stare i nove spoznaje iz filozofije i

⁹⁸ J. Lang, »Augusto Conti«, *KŠ* 2/24 (1898) pp. 396–402, na p. 399.

⁹⁹ M., »+Augusto Conti«, *KŠ* 9/5 (1905) p. 80.

¹⁰⁰ Vilko Popović, »Fr. W. Foerster«, *KŠ* 20/3–4 (1916) pp. 39–42, na p. 40.

¹⁰¹ ***, »F. W. Foerster — poznati etičar i pedagog«, *KŠ* 21/9–10 (1917) p. 172.

¹⁰² ***, »Fr. W. Foerster: *Christus und das menschliche Leben*. München 1922.«, *KŠ* 26/3–4 (1923) p. 47.

¹⁰³ –ff– [Ferdo Heffler], »Sveuč. prof. dr. Stjepan Matičević: 1. Priroda, kultura i odgoj. Pretiskano iz 'Napretka' 1935. Str. 22.; 2. *Zur Problematik der Erziehungsfunktion und einer Wissenschaft davon*. Pretiskano iz 'Rada' J. A. sv. 250.«, *KŠ* 40/3 (1936) p. 42.

pedagogije vodeći uvijek računa o svim pedagoškim pojavama i dajući jasne smjernice za praksu i znanstveni rad koji će staviti u funkciju sve sposobnosti djeteta.¹⁰⁴

Njemački filozof Tilman Pesch (1836. – 1899.) prisutan je u časopisu s životopisom. Među inima, istaknuto je njegovo djelo *Christliche Lebensphilosophie* (1895.) te spomenuta djela *Institutiones philosophiae naturalis secundum principia S. Thomae Aquinatis* (1880.) *Institutiones logicales secundum...* (1888.), *Institutiones psychologicae secundum...* (1896.).¹⁰⁵

Britanski filozof i sociolog Herbert Spencer (1820.–1903.) dobio je svoje mjesto u časopisu. Spencer je »filozof evolucije«, tvrdi se ovdje, a njegova filozofija je sinteza »nauke Descartesove o općem mehanizmu[!], Laplace-a o nebeskoj mehanici, Lamarcka, Darwina i Lyella o transformizmu, Augusta Comte-a o zakonima triju stanja i razredbi znanosti, dvaju Milla i njihovih prethodnika ili suvremenika o asocijacionizmu i Condorcerta o usavršljivosti ili napredovanju. <...> On je svoje glavi racionalist[!], on je marljivi pabirčitelj, ali i čovjek, koji je i tuđim mislima znao dati svoje obilježje.«¹⁰⁶ Neimenovani autor ne poriče da se Spencerova djela mnogo čitaju. To potvrđuje i Špoljar u svom napisu o povijesti pedagogije gdje za Spencerova djela piše da se mnogo prevode i čitaju i to ne samo zbog modernih nazora nego i zbog vješta načina pisanja. Spencer religiju ograničava na ono što se ne može spoznati dok znanost upućuje na krug iskustva, ono što se može spoznati, pa Špoljar Spencerov filozofski sustav označava kao izrazito protukršćanski i bezbožan. Tvrdi kako je Spencer zastupnik modernoga agnosticizma, naziva ga »prorok materijalističkog monizma«. Iako je Spencer zastupao moral koji čini mogućim suživot, Špoljar tvrdi da je to tek »moralna nauka ugojena kapitalizma, koji ne poznaje ni u čemu granica.«¹⁰⁷

Njemački neoskolastički filozof Albert Stöckl (1823. – 1895.) je u prvim godištima časopisa zastupljeniji suvremeni pisac. Za njega piše kako je »posve proniknuo nauku sv. Tome, koju je kasnije u tako velikom stupnju usvojio i sjajno branio.«¹⁰⁸ Životopis mu je objavljen u časopisu 1897. god. u tri nastavka. Među drugima spomenuta su i Stöcklova filozofska djela (*Ges-*

¹⁰⁴ Kramar, »Dr. Stjepan Matičević, sveuč. profesor i pedagog (*19. XII. 1880., +16. VI. 1940.)«, *KŠ* 44/7–9 (1940) pp. 120–122, na p. 122.

¹⁰⁵ ***, »+ o. Tillman Pesch«, *KŠ* 3/21 (1899) p. 344. (U različitim izvorima različito se piše Peschovo ime: Tillman, Tilmann, Tilman...)

¹⁰⁶ ***, »Smrt Herberta Spencera«, *KŠ* 8/2 (1904) p. 32.

¹⁰⁷ Špoljar, »Pogled u povjest[!] pedagogike«, na p. 209–213; I u drugim prigodama upozorava se na »bezbjerska filozofska načela jednoga Herberta Spencera«: Uredništvo, »Dodatak uredništva, u interesu samoga gosp. Hefflera«, *KŠ* 8/8 (1904) pp. 127–128.

¹⁰⁸ J. D., »Dr. Albert Stöckl«, *KŠ* 1/1 (1897) pp. 8–10; 1/2 (1897) pp. 20–22; 1/3 (1897) pp. 39–40, na p. 21.

chichte der Philosophie des Mittelalters, Mainz 1864. – 1866.; *Lehrbuch der Philosophie*, Mainz, 1868.; *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, Mainz, 1870.; *Grundriss der Aesthetik*, Mainz, 1871. i druga). Suradnici u časopisu se rado pozivaju na Stöckla.¹⁰⁹

Španjolski humanist i pedagog Juan Luis Vives (1493. – 1540.) u opsežnom prikazu života i djela označen je kao »najznamenitiji i najljubežniviji[!] crkveni humanist«. ¹¹⁰ Živio je u doba kad se cijeno »domišljato disputiranje nada sve kao kruna učenosti, logika Aristotelova kao jedina važna filozofička struka, a da se i najsmješnija i najluđa pitanja odgovore, upotrebljavalo se sve vrijeme i sve oštroumlje«. ¹¹¹ Vives je pod utjecajem Erazma Roterdamskog. Uz ostala Vivesova djela spomenuto je djelo pod naslovom *De initiis sectis et laudibus philisophiae* (1518.) u kojem je Vives »raskrstio sa sofističkom metodom i ograničenjem nad moralnim tendencijama te razložio historički razvitak filozofije«. ¹¹² Vives je spominjan i drugdje. ¹¹³

Njemački filozof i pedagog Otto Willmann (1839. – 1920.) češće se spominje u časopisu početkom 20. st. Willmannovi nastupi na kongresima popraćeni su sa velikim zanimanjem, npr. u Beču 1908. god. gdje je govorio o potrebi nastavka filozofske izobrazbe kateheta. ¹¹⁴ Popraćena je knjiga Willmannovih omanjih filozofskih spisa iz različitih područja filozofije koji su tiskani pod naslovom *Aus Der Werkstatt Der Philosophia Perennis. Gesammelte Philosophische Schriften* (1912.). ¹¹⁵ Osparavana je Dvornikovićeve recenzija Willmannova školskog udžbenika *Philosophische Propädeutik für den Gymnasialunterricht und das Selbststudium* u dijelu udžbenika koji se tiče psihologije. Dvorniković ovaj udžbenik žigoše kao najbolji od svih udžbenika na njemačkom govornom području utoliko što ne uvažava trenutno stanje i metode psihologije niti u njemu ima bilo kakvih empirijskih metoda. ¹¹⁶ Heffler u jednom osvrtu iz 1935. god. piše: »Mi hrvatski katolički nastavnici, sljedbenici [smo] Willmanna«. ¹¹⁷

¹⁰⁹ F. B., »Naučna osnova za nauk vjere u srednjim školama«, *KŠ* 3/18 (1899) pp. 281–286, na p. 285.

¹¹⁰ M. Č., »Ivan Ljudevit Vives, začetnik nove pedagogije«, na p. 262.

¹¹¹ Strastvene srednjovjekovne studentske dispute spominju se i drugdje: A. Špoljar, »Krasan izgled«, *KŠ* 10(15) 244–248, na p. 245.

¹¹² M. Č., »Ivan Ljudevit Vives, začetnik nove pedagogije«, na p. 260.

¹¹³ M. Galović, »Združivanje spoznaja«, *KŠ* 2(12)/3 (1908) pp. 40–44; 2(12)/4 (1908) pp. 59–62; 2(12)/5 (1908) pp. 76–78, na p. 76.

¹¹⁴ ***, »Pedagoško katehetski tečaj u Beču«, na p. 222.

¹¹⁵ ***, »Aus Der Werkstatt Der Philosophia Perennis. Gesammelte Philosophische Schriften von Dr. Otto Willmann. Freiburg, Herder, 1912.«, *KŠ* 17/1 (1913) p. 16.

¹¹⁶ ***, »Lexikon der Pädagogik. Im Verein mit Fachmännern und unter besonderer Mitwirkung von Hofrat Professor Dr. Otto Willmann«, *KŠ* 20/7–8 (1916) p. 128.

¹¹⁷ —ff—, »Dr. Stjepan Matičević«, pp. 48.

Hrvatski filozof i teolog Stjepan Zimmermann (1884. – 1963.) spomenut je nekoliko puta u časopisu. »Održao je dne 9. III. o. g. [1918.] svoje predavanje sa temom 'Problem istine' za habilitaciju iz specijalno skolastičke filozofije u filozofskom fakultetu kr. hrv. sveučilišta.«¹¹⁸ Popraćeno je njegovo imenovanje »javnim izvanrednim profesorom u hrvatskom sveučilištu u Zagrebu za filozofsko-teološku propedeutiku«¹¹⁹ te imenovanje javnim redovitim profesorom filozofsko-teološke propedeutike.¹²⁰ Matičević je u časopisu objavio recenziju Zimmermannova udžbenika za studente bogoslovnog fakulteta *Temelji psihologije* (Zagreb, 1923.). Matičević piše: »dobili smo prvu sistematsku hrvatsku psihologiju s naučnim pretenzijama« s aristotelovsko-skolastičkog stanovišta. Matičević ukazuje na Zimmermannovu smionost imajući u vidu nepostojanje »izrazite [hrvatske] filozofijske i psihologijske terminologije koja bi u sebi imala i dinamike za jednoznačno prilagođivanje sve većim i diferenciranijim zahtjevima«. S didaktičke točke gledišta obazrivo sugerira dosljednost u temeljnim određenjima predmeta (obzirom da je riječ o udžbeniku).¹²¹ Zimmermannova *Psihologije za srednja učilišta* (Zagreb, 1928.) označena je kao »po naučnom sistemu i po načinu obradbe i po didaktičkoj metodi sasvim originalna i nova« knjiga i znatan iskorak u odnosu na Arnoldovu *Psihologiju*. Vrijednost djela nalazi se u »konciznim, pregnantnim i sažetim definicijama, koje su oštre i jasne i shvatljive«. Dok u glavnom dijelu udžbenika autor zadržava »čistu objektivnost«, u dva dodatka »izlazi iz granica stroge nauke, unosi auctor mjestimice i svoja lična, subjektivna naziranja, bez čega se jedno filozofsko djelo ne da ni zamisliti«. Recenzent zaključuje kao ova knjiga predstavlja »znatnu stečevinu za našu i onako siromašnu filozofijsku literaturu«. ¹²² Promovirana su i druga Zimmermannova djela¹²³ dok je opaske (pretežno didaktičke) o austrijskim udžbenicima napisao on sam.¹²⁴ Zimmermann u zborniku povodom 700. obl. smrti Franje Asiškog »daje uvid u franjevačku filozofiju i predstavlja glavne

¹¹⁸ *** , »Dr. Stjepan Zimmermann, profesor u nadbiskupskom liceju u Zagrebu«, *KŠ* 22/3–5 (1918) 85.

¹¹⁹ *** , »Dr. Stjepan Zimmermann sveučilišni privatni docent«, *KŠ* 22/8–10 (1918) p. 154.

¹²⁰ *** , »Promjene na sveučilištu«, *KŠ* 23/9 (1919) p. 108.

¹²¹ Stjepan Matičević, »Zimmermann S., dr. Temelji psihologije. Opća nauka o svijesnom životu ljudske duše. Izd. Hrv. bogoslov. akademije, Zagreb 1923.«, *KŠ* 27/1–2 (1924) pp. 20–22, na p. 22.

¹²² *** , »Zimmermannova 'Psihologija'«, pp. 93–95.

¹²³ *** , »Dr. Stjepan Zimmermann: Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj«, *KŠ* 32/5–6 (1929) p. 71; *** , »Prof. dr. Stj. Zimmermann: Od materijalizma k religiji«, *KŠ* 39/6 (1935) pp. 71–72; *** , »Dr. S. Zimmermann: Religija i odgoj«, *KŠ* 47/9–10 (1943) p. 151.

¹²⁴ Stjepan Zimmermann, »Primjedbe o austrijskim vjeronaučnim udžbenicima za više razrede srednjih škola«, *KŠ* 41/2 (1937) pp. 22–25.

reprezentante reda na polju filozofije, naročito Aleksandra Haleškog, Bona-venturu i Dun Scotusa¹²⁵.

Recenzije filozofskih publikacija, filozofsko-pedagoški kongresi i prikaz djelatnosti filozofskih fakulteta u časopisu Kršćanska škola

U časopisu su uz ostale popraćeni časopisi koji se sasvim ili barem djelomično bave i filozofijom. Pretežno je to neotomistička filozofija, ali pojavljuje se nešto i opće-filozofskih tema. Recenzije stranih časopisa česte su u prvom deset-godištu časopisa, zatim nešto rjeđe u drugom desetgodištu, a od 1919. god. sasvim izostaju. Štoviše, urednik Heffler je sasvim prestao davati obavijesti o novoizišlim svescima bilo kojih časopisa. Iz prvih godišta časopisa imamo npr. prikaz talijanskog časopisa *Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie* za 1896. god. gdje su izdvojeni članci o aristotelizmu u skolastici, stoicizmu i drugi; tjednik *Ateneo* spomenute godine donosi radove o Rousseauu, Herbartu, Pestalozziju i drugima¹²⁶ a u br. 6 za 1899. god. isti časopis objavio je Sanchezov članak »Filosofia de la historia«, Mercierov »Cours de philosophie« i druge¹²⁷; u lipanjskom sveščiću časopisa *Giornale Arcadico di Scienze* (1899.) nalaze se i neki filozofski članci, od Francesca Zanotto »La filosofia della storia secondo il concetto cristiano e secondo il positivismo moderno« i drugi¹²⁸; popraćeno je pokretanje *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques* 1906. god. skupine belgijskih profesora, gdje se uz ostalo kaže: »Za znanosti filozofske razumijevaju pokretači: logiku, metafiziku, estetiku, psihologiju i moralku individualnu i socijalnu, povjest[!] filozofije«.¹²⁹

Slovenski *Katoliški obzornik* 1897. god. je objavio i članak o Hegelovoj dijalektici¹³⁰; u predstavljanju slovenskog filozofskog *Almanaha* (1901.) konstatira se kako je veći dio sveska posvećen kršćanskoj filozofiji¹³¹; u recenziji hrvatskog časopisa *Luč* br. 4/1906. zamijećen je članak »Platonove etičke ideje u dijalogu o Gorgiji«¹³²; u istarskom časopisu *Narodna prosvjeta* mogu se pro-

¹²⁵ *** , »Uredništvo je Nove Revije«, *KŠ* 30/3–4 (1927) pp. 43–44.

¹²⁶ *** , »[*Rivista Internazionale di Scienze Sociali e Discipline Ausiliarie, Ateneo* i dr.]«, *KŠ* 1/1 (1897) pp. 14–15.

¹²⁷ M. , »*Rivista internazionale di scienze sociali*«, *KŠ* 3/17 (1899) pp. 276–277, na p. 277.

¹²⁸ *** , »Italija. U lipanjskom sveščiću časopisa *Giornale Arcadico*«, *KŠ* 3/13 (1899) p. 212.

¹²⁹ *** , »Nova filozofsko-teološka smotra [*Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*]«, *KŠ* 11/1 (1907) p. 15.

¹³⁰ M. Seigerschmied , »'Leonova družba' i 'Katoliški obzornik'«, *KŠ* 1/11 (1897) pp. 175–178.

¹³¹ *** , »Almanah...«, p. 194.

¹³² *** , »*Luč*«, *KŠ* 11/2 (1907) p. 29.

naći tekstovi iz filozofije, kao članak »Učitelji i filozofija« iz 1911. god.¹³³; na Stadlerov poticaj pokrenut je u sarajevskom časopisu *Vrhbosna* god. 1902/03. prilog »Filozofija«, o čemu piše: »Filozofija obrađivana vještim perom presv. sarajevskoga nadbiskupa obuhvatat će: logiku, ontologiju, kozmologiju, psihologiju, naravno bogoslovlje i etiku. Prvim arkom počinje se logika i to I. dio: Dijalektika«.¹³⁴

U *Kršćanskoj školi* predstavljene su i pojedine filozofske knjige. Strohal nabrajajući najstarije hrvatske knjige, na šestom mjestu navodi moralno-filozofska i teološka djela odnosno udžbenike, npr. iz 14. i 15. st. *Cvjet vsake mudrosti*, *Disticha moralia Catonis* u hrvatskoj preradbi i druge.¹³⁵ Cvidini objavljuje recenziju pohrvaćenog izdanja Jerusalemovog *Uvoda u filozofiju* za koje kaže da je to »formalna metodička enciklopedija, rječnik filozofijskih riječi i izričaja, složenih ne po abecedi, već po unutrašnjoj pripadnosti i svezi njihova sadržaja« ponajviše didaktičke namjene. Ističe da se prevoditelj Jelašić trudio primijeniti hrvatsku filozofsku terminologiju.¹³⁶ Preporučene su knjige Harapinova *Razum i vjera* (Mostar, 1918.)¹³⁷; Odebrechtova *Kleines philosophisches Wörterbuch*, 5. izd., za koju piše da je odlična za onog tko se »u najkрупnijim potezima želi upoznati s najvažnijim filozofskim problemima«¹³⁸; drugi svezak Šancove *Povijesti filozofije* nailazi na pohvalu recenzenta već samim tim što tekst o Akvincu zaprima skoro polovicu knjige¹³⁹; Colerusov romansirani Leibnizov životopis¹⁴⁰ i druge.

U starijim godištima *Kršćanske škole* redovito su popraćeni filozofsko-pedagoški kongresi, pretežno na njemačkom govornom području. Npr., na V. Međunarodnom kongresu katoličkih znanstvenika u Münchenu 1900. god. filozofija je dobila svoju posebnu sekciju.¹⁴¹ Na dvotjednoj pedagoško-katehetskoj edukaciji u studenom 1903. u Salzburgu dr. C. Seydl iz Beča održao je turnus

¹³³ ***, »'Narodna prosvjeta mjesečnik za školstvo, prosvjetu i književnost'«, *KŠ* 14/15–16 (1911) p. 250.

¹³⁴ ***, »Filozofija«, *KŠ* 7/3 (1903) pp. 57–58.

¹³⁵ R. Strohal, »O najstarijoj hrv. knjizi«, *KŠ* 20/5–6 (1916) pp. 83–88, na p. 87.

¹³⁶ Ante Cvidini, »Jerusalem Wilhelm: Uvod u filozofiju. Preveo dr. Franjo Jelašić. Zagreb«, *KŠ* 20/9–10 (1916) pp. 156–160.

¹³⁷ ***, »Razum i vjera«, *KŠ* 22/8–10 (1918) p. 153.

¹³⁸ ***, »Rudolf Odebrecht: Kleines philosophisches Wörterbuch, Leipzig«, *KŠ* 31/3–4 (1928) p. 46.

¹³⁹ ***, »Dr. Fr. Šanc D. I.: Povijest Filozofije, II. dio. Filozofija srednjega vieka. Zagreb 1943. Izdala knjižnica Života«, *KŠ* 48/3–4 (1944) p. 60.

¹⁴⁰ S. D., »Egmont Colerus: Leibniz, sv. I. i II., Zagreb 1944., Hrvatski izdavački bibliografski Zavod«, *KŠ* 48/7–8 (1944) pp. 125–126.

¹⁴¹ ***, »Peti međunarodni kongres katoličkih učenjaka«, *KŠ* 4/1 (1900) p. 20; ***, »V. Međunarodni kongres katoličkih učenjaka u Monakovu [25. 9. 1900.]«, *KŠ* 4/19 (1900) pp. 320–321.

od sedam predavanja u kojem je govorio o filozofiji poslije Kantova doba.¹⁴² Naredne 1904. god., također u Salzburgu pokrenut je dvosemestralni filozofski tečaj sa svrhom da sudionike uvede u kršćansku filozofiju, koja će se obraditi kako obzirom na povijest tako i obzirom na suvremena pitanja prema cjelinama: »filozofska propedeutika, metafizika, naravno pravo, povjest[!] stare filozofije, tumačenja Platonova Gorgije prema grčkom tekstu, tumačenje Aristotelovih knjiga o duši, vježbe u tomističkoj filozofiji, tomizam i kancijanizam, te estetička pitanja« i drugo.¹⁴³ Na kongresu u Salzburgu 1905. god. uz ostalo se govorilo o Pestalozziju i Kantu, o duši i skolastičkoj filozofiji.¹⁴⁴ Filozofijom su se uz ostalo bavili i na kongresu u Beču 1908. god. i 1912. god.¹⁴⁵ te na kongresu 1912. god. i o »paralelnom gibanju filozofskog mišljenja i pedagoške teorije.«¹⁴⁶

Početkom prošlog stoljeća održavali su se tečajevi za populariziranje filozofije.¹⁴⁷ Jedan od organizatora filozofskih tečajeva je i budimpeštanski University Extension.¹⁴⁸ Frajburško žensko udruženje »Akademija sv. Križa« u okviru svojih tečajeva nudila je i predavanja iz filozofije.¹⁴⁹ Društvo hrvatskih profesorica u Zagrebu je 1942. god. upriličilo tečaj predavanja filozofsko-religioznog sadržaja za intelektualce/ke gdje su govorili ondašnji hrv. filozofi: dr. Keilbach, dr. Gračanin, dr. Harapin, dr. Gahs, dr. Oberški, dr. Hren, dr. Živković, dr. Bakšić i dr. Kozelj. Tekstovi predavanja su bili umnoženi i moglo ih se kupiti po popularnoj cijeni.¹⁵⁰

Obzirom na filozofske fakultete, u *Kršćanskoj školi* se povremeno mogu pročitati i statistike Zagrebačkog sveučilišta, pa npr. na Mudroslovnom fakultetu sveučilišta u Zagrebu 1901/02. god. studiralo je ukupno 78 filozofa¹⁵¹, dok je na sveučilištu u Budimpešti iste godine filozofiju slušala čak 71 žena.¹⁵² U

¹⁴² *** , »Pedagoško katehetski tečaj u Solnogradu od 10. do 23. studenoga 1903.«, *KŠ* 7/20 (1903) pp. 383–384.

¹⁴³ *** , »Filozofatni tečaj u zimi 1904—05 [Salzburg]«, *KŠ* 8/11 (1904) p. 176; *** , »Solnograd«, *KŠ* 8/16 (1904) pp. 256; —e, »Filozofatni tečaj u Salzburgu[!]«, na p. 26; U Salzburgu o postojanju formalne logike: *** , »Pedagoško-socijološki[!] tečaj«, *KŠ* 9/16 (1905) p. 255.

¹⁴⁴ *** , »Pedagoški tečaj u Salzburgu od 7.—16. kolovoza 1905.«, *KŠ* 9/19 (1905) pp. 302–303, na p. 303.

¹⁴⁵ *** , »Pedagoško katehetski tečaj u Beču«, na p. 222.

¹⁴⁶ *** , »Program I. internacionalnog kongresa za kršćanski uzgoj [8.–11. 9. 1912.]«, *KŠ* 16/7 (1912) pp. 190–191.

¹⁴⁷ —e, »Filozofatni tečaj u Salzburgu[!]«, na p. 26.

¹⁴⁸ *** , »University Extension [Ugarska]«, *KŠ* 9/17 (1905) pp. 270–271.

¹⁴⁹ *** , »Akademija sv. Križa«, *KŠ* 9/17 (1905) pp. 271–272.

¹⁵⁰ *** , »Tečaj predavanja filozofsko-religioznog sadržaja za intelektualke i intelektualce«, *KŠ* 46/5–6 (1942) p. 98.

¹⁵¹ *** , »Školstvo kr. i glavnog grada Zagreba«, *KŠ* 6/2 (1902) p. 31.

¹⁵² *** , »Slušateljice na sveučilištu u Budimpešti«, *KŠ* 6/7 (1902) p. 112.

zimskom polugodištu šk. godine 1923./24. od 1.406 slušača na visokim školama u Zagrebu na filozofskom fakultetu je bilo 674 studenata, muških 443, ženskih 231, redovnih 614, izvanrednih 60.¹⁵³ Nakon osnivanja nove države, god. 1919. Društvo srednjoškolskih profesora je predložilo da se moralna izobrazba u višim razredima poveže s filozofijsko-propedeutičkom izobrazbom.¹⁵⁴ O nastavi filozofije u Sovjetskom savezu kaže se da je u potpunosti marksistička i da filozofiju podučavaju nekompetentni kadrovi.¹⁵⁵

Ateizacija visokoškolskog kadra konstatirana je i prije Prvog svjetskog rata:

»Što se filozofskih fakulteta tiče, to si možeš kroz cijelo carstvo raskrvariti noge, pa ćeš jedva naći jednoga ili drugoga kršćanskoga profesora. Kršćanski profesori na tim fakultetima, rjeđi su nego li što su bijeli gavranovi.«¹⁵⁶

U različitim visokim školama podučava se »<...> bezvjerska filozofija Herberta Spencera, Stuarta Milla i Augusta Comte-a, te gospoda profesori više vremena na to potroše, da pozitivizam i drugih protuha tolicke nauke tumače, nego drugo korisno znanje.«¹⁵⁷ U časopisu su obznanjeni slučajevi kad su pojedini fakulteti (najčešće bogoslovni) proskribirani od drugih fakulteta (najčešće filozofskih).¹⁵⁸ Navedeni su i kriteriji koje mora zadovoljiti kandidat na katehetskom ispitu iz filozofije: »mora i dobro proučiti teologiju naturalnu, a od moralne Kathreina, i najnovije filozofijske smjerove«,¹⁵⁹ odnosno znanje filozofske propedeutike (psihologije i logike) te drugih filozofskih disciplina.¹⁶⁰

U nekoliko navrata u *Kršćanskoj školi* spomenuta je filozofska izobrazba žena. Za Cassandru Fedele (1465. – 1558.) neki suradnik piše: »Učila je i filozofiju i bogosloviju i bila vješta u tim strukama kao kakav učen muž.«¹⁶¹ U raspravi o potrebi odgoja u djevojačkim zavodima u Hrvatskoj 1898. god. uz ostalo piše: »Ali ne trebamo brbljavih filozofkinja, već pobožnih i krjeposnih djevojaka.«¹⁶² Polaznice ženskog liceja u Zagrebu uz ostale predmete slušale

¹⁵³ ***, »Broj slušača u zagrebačkim visokim školama 1923./24.«, *KŠ* 27/3–4 (1924) p. 44.

¹⁵⁴ ***, »D. H. S. P.«, *KŠ* 23/10 (1919) pp. 121–122.

¹⁵⁵ ***, »Filozofija — opasna nauka u SSSR«, *KŠ* 42/3–4 (1938) p. 45.

¹⁵⁶ Kathrein, »Od ateizma k anarhizmu«, na p. 41.

¹⁵⁷ ***, »Stanje školstva u Meksiku«, p. 274; ***, »Kongres za kršćansku uzgojnu znanost u Donauwörthu«, *KŠ* 17/8 (1913) p. 130.

¹⁵⁸ ***, »K izboru rektora na češkoj univerzi u Pragu«, *KŠ* 3(12)/19–20 (1909) pp. 307–308; ***, »Ispražnjene profesorske stolice«, *KŠ* (14)15/22 (1911) p. 318.

¹⁵⁹ ***, »Propisi za katehetske ispite [Galicija]«, *KŠ* 4(13)/17–18 (1910) pp. 284.

¹⁶⁰ ***, »Propis o ispitivanju kandidata za vjeroučiteljsku službu na srednjim školama u nadbiskupiji zagrebačkoj«, *KŠ* 17/7 (1913) pp. 113–114.

¹⁶¹ L., »Gli scrittori pedagogici italiani del secolo desimoquinto, pel prof. dott. G. B. Gerini«, *KŠ* 2/15 (1898) pp. 250–251, na p. 251.

¹⁶² A. S., »Učiteljica i socijalno pitanje«, *KŠ* 2/6 (1898) pp. 88–90, na p. 88.

su početkom 20. st. i filozofsku propedeutiku.¹⁶³ Spomenuta je Aurelija M. Gyöngyössy koja je 1916./17. god. na kološvarskom sveučilištu (Cluj-Napoca) promovirana na čast doktora filozofije.¹⁶⁴

Zaključak

Zaključno se o filozofskim sadržajima u časopisu *Kršćanska škola* može sa sigurnošću kazati: 1) u časopisu se uz druge sadržaje nalaze i filozofski; 2) filozofski sadržaji ponaosob u starijim godištim časopisa su fragmentirani po različitim apologetskim tekstovima i služe obračunu s materijalističkim i protuvjerskim nazorima, što potvrđuje već i letimičan pogled na naslove ovdje citirane literature te i to da časopis ne obiluje člancima koji bi se bavili filozofskim sustavima nego je prisutnije izlaganje nauka nekog pojedinca; 4) i onako fragmentirana filozofija u međuraću je dodatno reducirana kako zbog slabljenja interesa za apologetski načina izlaganja tako i zbog striktnog smještanja sadržaja časopisa u katehetske okvire.

Obzirom na nauk grčkih i rimskih filozofa čini se kako je njihova veća frekvencija u starijim godištim časopisa *Kršćanska škola* plod klasične izobrazbe većine suradnika u časopisu. Ono što se smatralo samo po sebi svima poznatim nije se posebno tumačilo. Možda i zbog tog u časopisu gotovo da nemamo sustavnog izlaganja grčko-rimske filozofije. S druge strane, grčko-rimski filozofi jesu česti protagonisti apologetskog načina pisanja (*auctoritas*) ponajviše u obračunu s modernom mišlju i znanošću, ali i onda kad se želi utemeljiti neka znanost i dati joj na važnosti te onda kad se njihove kraće izreke mogu na stranicama časopisa pročitati i samostalno. Vjerojatno je većoj frekventnosti grčko-rimskih filozofa doprinijelo i rehabilitiranje skolastičke filozofije (1879.). Kritika grčkih filozofa usmjerena je ne samo na materijaliste nego i na toleriranje ropstva, nezavidnog položaja djece i žena, preziranje fizičkog rada, isprazno jezično žongliranje. U međuraću se grčko-rimski filozofi spominju rijetko ili nikako.

Skolastička filozofija, nakon što je rehabilitirana 1879. god. pojavljuje se u časopisu kao kršćanska filozofija, neoskolastika, neotomizam. Ta je filozofija u službi opravdavanja vjerskih tvrdnji a u stvarnosti se osniva na predmnijevanom prvenstvu teologije pred filozofijom i znanostima. U ovom i sličnim časopisima događa se zanimljiv paradoks da je jednostavnije rekonstruirati nauk mislilaca koji su podvrgnuti kritici negoli nauk onih s kojima se kritički nastrojani neotomisti načelno slažu.

¹⁶³ ***, »Viša ženska obuka«, *KŠ* 6/13 (1902) pp. 213–214.

¹⁶⁴ ***, »Redovnica doktor filozofije«, *KŠ* 21/5–6 (1917) p. 103.

Misaoni i znanstveni smjerovi od sredine 19 st. u časopisu *Kršćanska škola* pretežno su percipirani kao materijalistički protuvjerski sustavi. Prednjači kritika monizma, determinizma, agnosticizma sukladno preporukama »Pascendi Dominici gregis« (1907.). Kritika modernih misaonih pravaca usmjerava se na bezbožnost, antiklerikalno usmjerenje, na pojmovnu zbrku koja je nastala kao posljedica izostanka aristotelovske logike. Moderna znanost generira prirodnoznanstveni ateizam koji je vrlo prisutan u visokom školstvu. Logičke posljedice prirodnoznanstvenog ateizma su individualizam i anarhizam te u konačnici anarhija i vlast jačega.

Dobar dio u časopisu spominjanih mislilaca danas je pretežno nepoznat. Recenzirane filozofske publikacije najčešće su na neki način povezane s pedagogijom ili barem proklamiranom neotomističkom filozofijom odnosno s nekom onda značajnom osobom. U starijim godištimu časopisa zamjetna su iscrpna izvješća s kongresa na kojima se raspravljalo i o filozofiji. Od filozofskih fakulteta najčešće je spominjano zagrebačko te još neka učilišta u Monarhiji. Sugerirano je kako su upravo mudroslovni fakulteti rasadište moderne znanosti i filozofije.

Philosophical Content in the Journal *Kršćanska škola*

Summary

The article presents the results of research on philosophy in *Kršćanska škola* (*The Christian School*, Zagreb, 1897–1945). In our research we have shown that this journal also wrote about philosophy. The philosophical content in the scientific-pedagogical journal is there because the authors believed that philosophy was the foundation of pedagogy. The authors evaluate modern systems of thought and science from the standpoint of neo-Thomism. The philosophical content in the journal appears fragmentarily, in various apologetic texts. Such philosophical content serves to confront materialistic and anti-religious systems. This is especially true for the Greco-Roman philosophers who are cited as authorities. That this is the case is shown by the review of the literature cited here. Also, the journal does not abound in articles dealing with philosophical systems. The journal contains more interpretations of the thinking of an individual. In the period between the First and Second World Wars, philosophy was reduced due to the weakening of interest in apologetic methods of presentation and the new orientation of the journal. This article presents findings from research conducted within the project *New Topics in Croatian Philosophy from 1874 to 1945* (IP-2022-10-5438), funded by the Croatian Science Foundation.

Keywords: philosophy, neo-Thomism, Croatian periodicals, *Kršćanska škola*